

**ГЕНЕЗА ІНСТИТУТУ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
ЗА ВЧИНЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ЗРАДИ У ФОРМІ НАДАННЯ ДОПОМОГИ
ІНОЗЕМНИМ ДЕРЖАВАМ, ІНОЗЕМНИМ ОРГАНІЗАЦІЯМИ
АБО ЇХ ПРЕДСТАВНИКАМ В ПРОВАДЖЕННІ ПІДРИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ПРОТИ УКРАЇНИ**

**THE GENESIS OF THE INSTITUTION OF CRIMINAL LIABILITY
FOR COMMITTING TREASON IN THE FORM OF PROVIDING ASSISTANCE
TO FOREIGN STATES, FOREIGN ORGANIZATIONS OR THEIR REPRESENTATIVES
IN THE CONDUCT OF SUBVERSIVE ACTIVITIES AGAINST UKRAINE**

Пропоноване дослідження присвячене актуальному на сьогоднішній день питанню генези інституту кримінальної відповідальності за вчинення державної зради у формі надання допомоги іноземним державам, іноземним організаціям або їх представникам в провадженні підривної діяльності проти України. Наголошується й доводяться факти безумовної важливості цієї проблематики з огляду на повномасштабне вторгнення, високий ступінь уразливості різних галузей, у тому числі критично важливих та показника кількості скоєних однойменних правопорушень. Акцентується необхідність й аргументується теза про необхідність вивчення цього питання з позиції ретроспективи, вказуючи на явні переваги цього підходу. Зосереджується увага й аналізуються норми документів присвячені питанням державної зради та формам її реалізації, котрі, в різні історичні періоди, діяли на українських землях. Особливий фокус був здійснений на період панування на українських землях викривлених і сплондрованих владних формацій російського походження, що обумовлено частими випадками юридичних інсинуацій на політичній, діловій, особистісній й інших основах порушуючи права громадян, шляхом некваліфікованого застосування відповідних норм, а також умисних фальсифікацій кримінальних проваджень. Змістовно розкрито питання генези цього інституту у новітній історії незалежності України. Визначено характер і встановлено особливості державної правової політики у окресленій сфері (1) зростання показника мінімального строку покарання у вигляді позбавлення волі (з 2014 р.); 2) у якості покарання окрім обов'язкового позбавлення волі суд почав мати право конфіскувати майно винної (-их) особи (-іб) (з 2014 р.); 3) істотне посилення санкційного інструменту, а саме під час дії правового режиму воєнного стану позбавлення волі на строк п'ятнадцять років або довічним позбавленням волі, з конфіскацією майна (з 7 березня 2022 р.), а також виявлено причини законодавчих коректив (зростання кількості однойменних правопорушень, високий ступінь загрози національним інтересам України, повномасштабне вторгнення тощо). У загальних обрисах проаналізовано сучасний правотворчий етап щодо вказаного напрямку. Встановлено, що, незалежно від істинних намірів ініціаторів нових потенційних правових рішень, ці заходи спрямовані на всіляку протидію російській навалі.

Ключові слова: *акти, джерела, документи, збірники, кодекси, основи національної безпеки України, повномасштабне вторгнення, правопорушення, правотворчість, ретроспектива.*

The proposed study is devoted to the currently relevant issue of the genesis of the institution of criminal responsibility for committing treason in the form of providing assistance to foreign states, foreign organizations or their representatives in the conduct of subversive activities against Ukraine. The facts of the unconditional importance of this problem are emphasized and proven in view of the full-scale invasion, the high degree of vulnerability of various industries, including critical ones, and the number of offenses of the same name committed. Emphasis is placed on the necessity and argumentation of the thesis about the need to study this issue from the position of retrospect, pointing out the obvious advantages of this approach. Attention is focused and the norms of documents devoted to issues of treason and forms of its implementation, which, in different historical periods, operated on Ukrainian lands, are analyzed. A special focus was made on the period of domination on Ukrainian lands by distorted and plundered power formations of Russian origin, which is due to frequent cases of legal insinuations on political, business, personal and other grounds, violating the rights of citizens, through unqualified application of relevant norms, as well as deliberate falsification of criminal proceedings. The question of the genesis of this institute in the recent history of Ukraine's independence is meaningfully revealed. The nature and peculiarities of the state legal policy in the defined area are determined (1) the growth of the indicator of the minimum term of imprisonment in the form of deprivation of liberty (since 2014); 2) as a punishment, in addition to mandatory imprisonment, the court began to have the right to confiscate the property of the guilty person(s) (since 2014); 3) significant strengthening of the sanctioning instrument, namely, during the operation of the legal regime of martial law, deprivation of liberty for a term of fifteen years or life imprisonment, with confiscation of property (from March 7, 2022), as well as the reasons for legislative corrections (an increase in the number of offenses of the same name, a high degree of threat to the national interests of Ukraine, a full-scale invasion, etc.). The current law-making stage in relation to the specified direction is analyzed in general terms. It has been established that, regardless of the true intentions of the initiators of new potential legal solutions, these measures are aimed at countering the Russian invasion in every possible way.

Key words: *acts, sources, documents, collections, codes, fundamentals of national security of Ukraine, full scale invasion, law making, retrospective.*

Вступ. Починаючи зі 2014 р., внаслідок подій зумовлених різними формами прояву агресії з боку російської федерації Україна зіткнулася із рядом складних і безпрецедентних викликів. Мова йде про широке коло сфер управлінського впливу, окремі процеси у межах яких суттєво деформувалися, а також породили нові й посилили деякі існуючі тенденції деструктивного характеру. Негативні динаміки за багатьма критеріями й показниками значно в чому істотно погіршились після повномасштабного вторгнення, коли низка хронічних проблемних аспектів по новому розкрились для суспільства. Поряд із реальними й активно діючими загрозами національній безпеці України відчутно посилили свою дію і вплив інші фактори, котрі, часто, були каталізаторами для появи, розвитку та укорінення перешкод нормальному функціонуванню інститутів публічної влади.

Серед фактичних першопричин виникнення негативних, у тому числі ризикових явищ, тенденцій і чинників стали скоєння правопорушень за ст. 111 Кримінального кодексу України від 05.04.2001 р. № 2341-III [1], а саме державної зради. За даними Офісу Генерального прокурора починаючи від повномасштабного вторгнення і станом на першу половину квітня 2024 р. було скоєно 3 206 однойменних злочинів [2]. Цей показник є доволі високим порівняно із заключним довоєнним періодом, адже в 2021 р. було зареєстровано 208 таких злочинів, тоді як у 2022 р. зафіксована позначка – 1 957 випадків [2], [3]. У попередні часові проміжки ситуація виглядала також відносно сприятливим чином, співставляючи її з нинішніми реаліями. Зокрема, в 2014 р. йшлося про таку кількість зареєстрованих правопорушень – 65, у 2015 р. – 80, в 2016 р. – 126, у 2017 р. – 89, в 2018 р. – 127, у 2019 р. – 123, в 2020 р. – 145 [4]. Тобто, мовиться про невтішну криміногенну обстановку за одними із надважливих складів кримінальних правопорушень у сучасній історії й винятково ризикового для поточного державотворчого етапу.

Із числа законодавчо визнаних форм її прояву особливу небезпеку становить надання допомоги іноземним державам, іноземним організаціям або їх представникам в провадженні

підривної діяльності проти України. Оскільки, у цьому випадку слушно мову вести не тільки про ризики разового ефекту, а й ті, які можуть суттєво нашкодити національним інтересам в коротко-, середньо- чи довгостроковій перспективах, що неприпустимо під час триваючих воєнних дій. При цьому, йдеться про ключові такі інтереси (суверенітет, територіальна цілісність та недоторканність, обороноздатність, державна безпека, насамперед її інформаційна й економічна складові) визнані пріоритетними для країни на конституційному [5] і розкриті в межах законодавчого [6] й підзаконного [7; 8; 9] рівнів. Складність цієї форми прояву полягає і в тому, що суб'єктом кримінального правопорушення є всі громадяни України, які можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності з моменту виповнення 16-ти років [1; 10, с. 83; 11, с. 59–60, 61; 12, с. 128, 148]. Тобто, йдеться про умовне охоплення багатьох сфер суспільного життя (починаючи стратегічного важливими (авіаційна, космічна, машинобудівна, оборонно-промислова тощо) і завершуючи деякими іншими (будівництво, промисловість, сільське господарство і т. д.) дані і відомості щодо яких можуть використовуватися на шкоду згаданим вище національним інтересам. До того, ж значна частина всіх цих ресурсів можуть бути результатами багаторічної клопіткої колективної праці і, відповідно, успішне скоєння однойменного правопорушення може звести на нівець тривалі зусилля.

З огляду ні ці й деякі інші істотні факти та обставини, окреслена проблематика є актуальною і вимагає особливої уваги. В той же час, слід врахувати думку М. І. Хавронюка, що будь-яка правова проблема може бути розв'язана виключно завдяки належному дослідженню її генезису [13, с. 45]. Із цього приводу заслуговує й міркування С. В. Хилюк, яка наголошує, що здійснення аналізу розвитку науки кримінального права є обов'язковим для її необхідного руху і вдосконалення законодавства та виправлення недоліків правозастосовної практики [14, с. 46]. Тобто, виникає гостра мотивована й обґрунтована потреба здійснити ретроспективний огляд у питанні інституту кримінальної відповідальності за вчинення державної зради. З огляду на сформульовану тематику наукового інтересу та доведену важливість, акцент варто здійснити саме на такій формі її прояву, як надання допомоги іноземним державам, іноземним організаціям або їх представникам в провадженні підривної діяльності проти України. Оскільки, це надасть змогу виявити низку першопричин появи явища «державної зради» й відповідної форми прояву, з'ясувати та проаналізувати ряд критичних аспектів, встановити і висвітлити правові суперечності, якщо останні мали місце тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика генезису інституту кримінальної відповідальності за вчинення державної зради є не новою для вітчизняної науки протягом останніх років. Свідченням цього є результати наукових досліджень Н. С. Кончук [11; 12], А. О. Левчук-Микитюк [15], Ю. В. Луценка [16], В. К. Матвійчука [17], С. К. Сергієвського [18], Р. А. Черняка [19] та інших. Разом із цим, той же В. К. Матвійчук, загострює увагу на питаннях загального розвитку кримінального законодавства стосовно злочинів проти основ національної безпеки [17, с. 140-141, 149-150] детально не розкриваючи проблематику еволюції інституту державної зради. Р. А. Черняк зосередився на загальних теоретико-правових аспектах аналізованих складів правопорушення [19]. А. О. Левчук-Микитюк, Ю. В. Луценко, Н. С. Кончук і С. К. Сергієвський із особливою деталізацією підійшли до тематики розвитку відповідної нормативної бази, змістовно проаналізувавши низку актів минулого [15], [16], [11; 12], [18]. Проте, всі роботи з позиції ретроспективи орієнтовані на узагальнений огляд. Іншими словами, відсутній предметний акцент саме на підпитанні кримінальної відповідальності за вчинення державної зради у формі надання допомоги іноземним державам, іноземним організаціям або їх представникам в провадженні підривної діяльності проти України, що доводить потребу й своєчасність розкриття цієї позиції у рамках представленої дослідження.

Постановка завдання. У відповідності до окресленої тематики наукового інтересу завданням має стати дослідження питання становлення інституту кримінальної відповідальності за вчинення державної зради в формі надання допомоги іноземним державам, іноземним організаціям або їх представникам у провадженні підривної діяльності проти України й визначення характерних аспектів наведеного прояву.

Результати дослідження. Виходячи з логіки викладу постановки завдання репрезентованої наукової праці слушним і виправданим було б сфокусувати свою увагу щодо змісту тих офіційних документів, які діяли в різні періоди державності на українських землях. Обраний підхід забезпечить необхідну повноту і всебічність викладення й аналізу матеріалу, сприяючи досягненню цілей дослідження.

Загальновідомо, що одним із перших кодифікованих джерел правових норм на українських землях, яке мало знакове значення з позицій авторитету і меж поширення є «Руська правда» Ярослава Мудрого [20]. Ціннісність і важливість цього документа складно недооцінювати з огляду на його історію й оціночні судження щодо ролі останньої від багатьох науковців та публічних діячів.

Ознайомлюючись й аналізуючи змістовне наповнення всіх трьох її редакцій (Коротка Правда, Поширена Правда і Скорочена Правда) слід вказати, що норми останніх не передбачали санкцій за діяння, які в сучасному класичному розумінні ідентифікуються державною зрадою. Загалом же, акт не містить правових конструкцій, присвячених питанням антидержавної діяльності. Як слушно зазначають А. О. Левчук-Микитюк, Н. С. Кончук і Ю. В. Луценко, у ньому не зустрічаються й інші терміни («державна зрада», «державний злочин» тощо), що мають пряме чи опосередковане значення до предметної сфери [15, с. 122], [11, с. 28; 12, с. 26-27], [16, с. 75-76]. Напрошується слушний висновок про відсутність тогочасного запиту на правову охорону відповідних відносин, що зумовлено дією різних факторів (не існування фактів масового скоєння відповідних діянь, орієнтир на інші грані суспільного і державного життя, закономірний низький рівень розвитку правової свідомості тощо). Тобто, умовно, на цьому етапі аналізована правова проблема не отримала об'єктивізації у базових нормативних документах.

Хронологічно далі варто стисло зупинитися на збірниках тогочасних законів – «Судебники великого князя Казимира» (1468, 1550 рр.) ряд норм в яких було запозичено з «Руської правди» Ярослава Мудрого [20]. Водночас, у контексті тематики нашого дослідження, мають місце певні знакові аспекти. Як зазначає С. Г. Ковальова, ст. 61 цього документа у редакції 1550 р. передбачалося покарання вигляді смертної кари за здачу міста ворогу [21, с. 7]. Таке розуміння впливає із термінології стосовно тлумачення статусу деяких осіб у тогочасному праворозумінні (прим. 17 «Судебника великого князя Казимира» 1550 р.) [21, с. 7]. Більше того, зустрічається міркування, що цей законодавчий документ включав норм, відповідно до змісту яких заборонялася втеча на територію країни-агресора [22, с. 342]. До слова, аналогічна норма також діяла і в Польському королівстві, передбачаючи повне обмеження на виїзд до ворожих держав [23, с. 107]. Відповідно, тамтешні прообрази правових систем передбачали існування санкціонованих інструментів реагування за діяння, що розцінювалися як здача міста ворогам.

Можна зробити висновок, що йдеться про відомий прецедентний випадок закріплення відповідальності за державну зраду. Водночас, типово для того часу, що мовиться про загальне усвідомлення характеру цього діяння без конкретизації форм і деталізації способів його здійснення. Безумовно, під певним кутом зору фраза, як «здача міста» може корелюватися з деякими уявленнями про надання допомоги іноземним державам, іноземним організаціями або їх представникам в провадженні підривної діяльності, проте вбачається хибним припущення щодо істотної подібності цих позицій. Знову ж таки, наведена гіпотеза мотивується рівнем розвитку правової свідомості у згаданий період порівняно з новітнім етапом.

Наступними вагомими актами слід визнати Литовські Статути (1529, 1566, 1588 рр.), котрі діяли на частині українських земель у відповідні часові проміжки. Окремі положення з деяких редакцій вказаних документів стосувалися питання настання юридичної відповідальності за державну зраду. Як слушно зазначає Н. С. Кончук, редакція документа від 1529 р. не містила прямої вказівки на таке протиправне діяння як «державна зрада», проте передбачалось покарання для тих, хто втече зі своєї землі на територію ворогуючої держави [11, с. 28-29; 12, с. 27], що слушно розглядати як один із проявів однойменного діяння. Така ж норма, на переконання А. Й. Рогожина, зустрічається і в наступній версії серед цих документів [24, с. 166]. Також у Розділі I Статуту Великого князівства Литовського 1566 р. були передбачені міри відповідальності за скоєння шкоди Речі Посполитій та господарю [25, с. 449], що слушно позиціонувати в якості державної зради з огляду на її загально визнане розуміння.

З приводу Литовського Статуту 1588 р., то відповідно до арт. 3 передбачалися покарання за листування з ворогом і його інформування щодо відомостей, які можуть завдати шкоди державі [25, с. 449]. У цілому за окреслений період тамтешньої правотворчості питання санкціонованого реагування на прояви державної зради набуло значимих і ціннісних обрисів. Як зазначає В. К. Козланюк, виникла й утвердилася категорія «державна зрада», яка містила наступні види протиправних діянь: 1) повстання проти короля та уряду; 2) злочинний намір направлений на захоплення верховної влади [26, с. 179-180]. Також тамтешні законотворці ввели в обіг поняття «земської зради», типологізація котрої передбачала наступні позиції: 1) втеча до ворожої землі; 2) зносини з ворогами; 3) здача фортеці ворогу; 4) приведення до країни ворожих

військ [26, с. 179-180]. Тобто, питання відповідальності за державну зраду набуло чіткіших обрисів із позиції форм прояву, способів скоєння, засобів публічного реагування й протидії тощо.

Із точки зору персонального наукового інтересу слід відмітити, що мають місце якраз прояви аналізованої форми державної зради – надання допомоги іноземним державам, іноземним організаціями або їх представникам в провадженні підривної діяльності проти відповідної країни. Такі згадувані позиції, як зносини з ворогами, приведення до країни ворожих військ й задача фортеці ворогу можуть мати місце в рамках реалізації заходів за вказаною формою. Відповідно, саме цей історичний період доцільно взяти відправною точкою у контексті розвитку кримінальної відповідальності за скоєння державної зради щодо предметної форми на українських землях.

Наступний темпоральний правотворчий та правозастосовний відрізки, безсумнівно, є одними з найскладніших і найдеструктивніших із різних точок зору (активна і насильницька депопуляція національних ідей, знецінення українських інтересів, примусова переорієнтація на ворожі потреби й запити та багато інших). Це обумовлено тим, що на українських землях панували різні викривлені й сплюндровані владні формації, котрі мали російське походження. За вказаних обставин будь-які наміри й прагнення на розбудову стійкої вітчизняної правової системи сфокусованої навколо власних інтересів були приречені зазнати невдачі. Оскільки, мала місце, як гласна, так і за формами й методами реалізації, не публічна політика до насильницького нав'язування ворожих цінностей та ідей й, як наслідок, потреба неухильному слідуванню хибним орієнтирам. При цьому, значна частина націоналістичних прагнень суворо каралася репресивною пропагандиською машиною.

Історія світового державотворення наочно підтверджує ту авторську тезу, що одним із атрибутів авторитарних і тоталітарних режимів є якраз існування широкого правового інструментарію реалізації й захисту власних інтересів. Навіть попри закладені цілі до охорони прав населення, практика реалізації відповідних інструментів, часто, носила дискусійний характер і її підсумки традиційно лише погіршували становище особи. Із огляду на ретроспективу правозастосування у виконанні представників владних структур російського походження описаний алгоритм і специфіка дій є властивими для останніх та відзначається типовістю.

Зазначене поширилося й на розробку та утвердження кримінально-правових механізмів із протидії державній зраді. Так зокрема, універсальний кодекс законів феодального права Соборне Уложення від 1649 р. [27] передбачав декілька видів аналізованого правопорушення: 1) листування з недругами, а також передача державних відомостей при особистому контакті; 2) надання допомоги іншій державі в захопленні чужої території [11, с. 29-30; 12, с. 29-30]; 3) здача міста ворогу; 4) підпал міста з ціллю здачі його ворогу; 5) дружба з ворогами царя [15, с. 122-123]. Як бачимо, порівняно з вищеописаною правотворчою практикою, на офіційному рівні зросла кількість способів вчинення такого діяння.

Артикул воїнський 1715 р., прийнятий на розширення деяких положень Соборного Уложення від 1649 р. [27] передбачав ще такі форми державної зради: 1) листування з ворогом без відома чи наказу фельдмаршала або коменданта; 2) надання ворожим представникам будь-яких відомостей або ведення таємних розмов [11, с. 30; 12, с. 30], [16, с. 77], [28, с. 85]. Тобто, формувалося і розширювалося правове підґрунтя, в тому числі для здійснення репресивних заходів у відповідний спосіб, як показав багаторічний досвід. До того ж, деякі закріплені способи зради (надання допомоги іншій державі в захопленні чужої території, здача міста ворогу, підпал міста з ціллю здачі його ворогу) відповідають розумінню аналізованої нами форми – надання допомоги іноземним державам, іноземним організаціями або їх представникам в провадженні підривної діяльності проти відповідної країни.

Особливої уваги, в рамках тематики наукового інтересу, заслуговує акт Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р. [29], оскільки, загальновідомо, вважається проектом багатьох саме українських норм. Попри те, що документ не отримав офіційного визнання з боку уповноважених представників росії певний час його положення використовувались здійснюючи судочинство у період Гетьманщини. З приводу державної зради, то, як вказує О. М. Мироненко, криміналізації підпадали злочини проти монарха та держави, котрі об'єктивізувалися в наступних діяннях: 1) зрада; 2) збезчещення або вбивство послів; 3) фальшування грамот, печаток, грошей тощо [30, с. 28]. Слід зауважити, що такі діяння фактично для юрисдикції Гетьманщини виступали в якості доповнень інших офіційно зафіксованих форм аналізованого правопорушення (передача ворогові відомостей шляхом листування або посильним з метою завдання шкоди інтересам держави тощо). Щодо змісту цього документу, то не доводиться вести мову про надання допомоги іноземним державам, іноземним організаціями або їх представникам в провадженні

підривної діяльності проти відповідної країни. Водночас, саме для українських земель і відповідних державних органів певний час вони мали юридичну силу й істотне смислове значення з позиції вивчення та правової розробки в інших актах.

Два наступні знакові документи видані й затверджені державними утвореннями з вираженими окупантськими амбіціями та сплундрованими механізмами публічного, в тому числі тіншового, управління, порівняно із провідними європейськими практиками – Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 р. та Кримінальне уложення 1903 р. в окремих аспектах конкретизували й деталізували питання державної зради. При цьому у наведених випадках слід враховувати згадані вище вади тоталітарного режиму й певний запізнілий розвиток в окреслено-му аспекті.

Зокрема, Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 р. містило наступну градацію форм державної зради: 1) підбурювання підданих будь-якої іноземної держави до воєнних дій, або до скоєння інших неприязних дій проти росії, або повідомлення державної таємниці іноземній державі; 2) сприяння недругу порадами у здійсненні воєнних або інших ворожих дій проти вітчизни; 3) передача недругові міста, порту, арсеналу, корабля або іншого морського чи річкового судна; 4) надання інформації про місце перебування і напрям руху військ або вчинення будь-яких інших дій на шкоду державі [11, с. 31; 12, с. 32]; 5) викриття державної таємниці іноземній державі, котра не перебувала у ворожих зносинах із росією; 6) здійснення таємного листування з іноземним урядом, навіть при відсутності шкоди росії [11, с. 31; 12, с. 32], [15, с. 123]. Співставляючи перераховані форми із національними реаліями можна відмітити, що зросла кількість варіацій реалізації аналізованого нами вектору. Тобто, під наданням допомоги іноземним державам, іноземним організаціями або їх представникам в провадженні підривної діяльності проти відповідної країни можливо було б убачати низку діянь за скоєння котрих можуть наставати кримінально-правові наслідки.

У Кримінальному уложенні 1903 р. до форм державної зради відносили наступні позиції: 1) перехід на бік ворога; 2) шпигунство; 3) надання іноземній державі допомоги у проведенні підривної діяльності [11, с. 31; 12, с. 33], [15, с. 124]. В документі, котрий, із об'єктивних і не бажаних причин, тимчасово діяв на українських землях було закріплену таку форму державної зради, як надання іноземній державі допомоги у проведенні підривної діяльності.

Серед діянь, які фактично було проявом наведених форм законодавчо передбачили наступні: 1) обіцянка недругові перед початком оголошення війни щодо себе та інших у сприянні іноземній державі здійснення злочинних дій проти росії; 2) свідоме виготовлення, здача або прийом засобів, непридатних до нападу на ворога чи захисту від нього; 3) постачання або приймання для діючої армії, флоту або лікарні завідомо шкідливих для здоров'я або непридатних для вживання предметів; 4) підписання договору уповноваженим росії з іноземною державою завідомо на шкоду вітчизні; 5) залишення держави після оголошення війни або безпосередньо перед припиненням мирних відносин та вступ у підданство іншої держави або ворогуючої сторони [11, с. 31-32; 12, с. 33]. Вочевидь, що окремі з перерахованих способів (обіцянка недругові у сприянні іноземній державі скоєння злочинних дій, підписання договору на шкоду публічним інтересам тощо) можна вважати проявом форми надання іноземній державі допомоги у проведенні підривної діяльності.

З позиції розвитку законодавства, орієнтованого на задоволення українських інтересів не можливо оминати увагою постанову Тимчасового уряду «Про вжиття заходів проти осіб, що загрожують обороні держави, її внутрішній безпеці та завоюванням революції 1917 року» від 02.08.1917 р. У цьому акті питанню державної зради, в загальних обрисах, також була присвячена увага. Як зазначає І. Я. Терлюк, будь-які антидержавницькі прояви піддавалися кримінально-караному реагуванню санкціями за котрі були позбавлення волі, або депортація за кордони України [31, с. 39-40]. Достеменно не відомі прецеденти за випадки надання допомоги іноземним державам, іноземним організаціями або їх представникам щодо підривної діяльності проти України, однак законодавець установив розширені рамки для цих й інших однорідних діянь.

Із точки зору значимості саме згаданих українських інтересів та дійсної знаковості, варто зупинитися на редакціях Кримінального кодексу Української Радянської Соціалістичної Республіки (далі – КК УРСР) (1922, 1927, 1960 рр.). Стосовно версії 1922 р., то, як відмічає П. П. Михайленко, кодифікований акт не містив дефініції «державна зрада». Водночас, ст. 59 передбачалась відповідальність за скоєння будь-яких типів шпигунських заходів і взаємодію з іноземними країнами задля схилення їх до збройного втручання у справи Вітчизни [32, с. 462-463; 464]. Тобто, попри визнання такої форми державної зради, як «надання іноземній державі допомоги

у проведенні підривної діяльності» [11, с. 31; 12, с. 33], [15, с. 124] перші фундаментальні документи правонаступників її чітко не визначали.

Проте цю прогалину заповнили Положенням про злочини державні (контрреволюційні та особливо небезпечні для Союзу РСР, злочини проти порядку управління) від 25.02.1927 р., в якому з-поміж іншого передбачалось покарання за наступні діяння: 1) відносини в контрреволюційних цілях з іноземною державою або окремими її представниками; 2) сприяння будь-яким чином іноземній державі, що знаходиться зі союзом ррр у стані війни, або яка веде з ним боротьбу шляхом інтервенції, або блокади [12, с. 34-35]. Доводиться вимушено констатувати, що вказані положення діяли й на українських землях, часто, невинувато та необґрунтовано порушуючи права громадян, у результаті некваліфікованого застосування відповідних норм, а також умисних фальсифікацій кримінальних проваджень^{1, 2, 3}.

Із приводу редакції КК УРСР 1927 р., то, як наголошують С. Ільницька та Н. С. Кончук він практично не різнився від свого попередника [33, с. 293], [11, с. 32; 12, с. 35]. Ст. 54-1 «а» передбачала настання кримінальної відповідальності за зраду Батьківщині [33, с. 293], [11, с. 32; 12, с. 35]. Гіпотетично, можна припустити існування, а також правозастосовний обіг такої форми, як надання іноземній державі допомоги у проведенні підривної діяльності. Оскільки, відсутня будь-яка диференціація форм представленого кримінально-караного діяння, але зазначене носить не вирішений характер.

При цьому, знову ж таки йдеться про розмите формулювання, що формує сприятливе підґрунтя для юридичних інсинуацій на політичній, діловій, особистісній й інших основах. Аналогічну за змістом думку відстоює згаданий вище А. Й. Рогожин, підкреслюючи, що нечіткість викладу нормативного матеріалу продукувала можливості розширеного тлумачення й, відповідно, застосування репресій до багатьох осіб [24, с. 293].

У порівнянні з попередніми аналізованими версіями особливий інтерес становить КК УРСР 1960 р. [34], адже, попри допустимий проукраїнський орієнтир, проблематиці державної зради й форм її реалізації присвячена ширша та істотна увага. Зокрема, ст. 56 документа передбачалось, що «державна зрада, тобто діяння, умисно вчинене громадянином України на шкоду суверенітету, територіальній недоторканності, обороноздатності або державній безпеці України ...» [34]. Стосовно вказівки про законодавче закріплення форм її здійснення, то мовиться про наступні: 1) перехід на бік ворога у воєнний час або в бойовій обстановці; 2) шпигунство; 3) подання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги у проведенні підривної діяльності проти України [34]. Порівняно зі всіма вище розглянутими й проаналізованими нормативними конструкціями, які прямо чи опосередковано вказували на існування цієї форми державної зради принциповою відмінністю стала поява нових суб'єктів у диспозиції статті. Йдеться про іноземні організації або їх представників, акцент на яких не був здійснений в інших джерелах права. Слушно також відмітити, що у КК УРСР 1960 р. [34] вказана форма остаточно набула сучасних обрисів, зважаючи на актуальні уявлення про сутність останньої.

Загальновідомо, що цей акт діяв до 5 квітня 2001 р., тобто до прийняття вже чинної на сьогоднішній день редакції закону про кримінальну відповідальність. Відповідно, починаючи з 1960 р. українська правотворча й правозастосовна практики напрацьовувались і розвивались у межах наведеного розуміння досліджуваної форми реалізації державної зради. Беручи до уваги ту обставину, що мало місце поступове удноманітнення нормативних конструкцій і відбулось фокусування навколо спільних ідей та цінностей вбачається за доцільне детальніше зупинитися й на генезі інших аспектів державної зради у формі надання допомоги іноземним державам, іноземним організаціями або їх представникам в провадженні підривної діяльності проти України. На користь цього наміру може виступати й судження про рівень розвитку правової свідомості, оскільки недоцільним убачається співставлення тієї ж смертної кари із позбавленням волі.

¹ Веденєєв Д. Політичні репресії 1920-1980-х та проблеми формування національної пам'яті. Веб-портал: історична правда. 2012. URL: <https://www.istpravda.com.ua/research/50db659307b77/>.

² Політичні репресії в Українській РСР 1937–1938 рр.: дослідницькі рефлексії та інтерпретації. До 75-річчя «Великого терору» в СРСР : Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, м. Київ, 15 березня 2012 р. Упоряд.: О. Г. Бажан, Р. Ю. Подкур. Київ : Інститут історії України НАН України. 2013. 456 с.

³ Васильчук Г. Політичні репресії в УСРР 20-30 рр. XX ст.: історіографічний аспект. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кюраса НАН України. 2008. Вип. 39. С. 281–291.

Як зазначалось вище, попередні редакції КК УРСР (1922, 1927 рр.) конкретно не охоплювали питання саме досліджуваної форми, тільки передбачали вказівку на протиправність взаємодії з іноземними країнами задля схилення їх до збройного втручання у внутрішні справи [32, с. 462-463; 464]. Тобто, предметної уваги вимагає саме ст. 56 КК УРСР 1960 р. [34], в якій ці аспекти конкретизовані безпосередньо, без не точних чи так званих «розмитих» формулювань.

Так, згідно ст. 56 Кримінального кодексу України від 28.12.1960 р. № 2001-05 [34] опрацьовувана форма позиціонується, як «... подання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги у проведенні підривної діяльності проти України» [34]. Наведене змістовне наповнення диспозиції текстом майже збігається із сучасною редакцією ст. 111 Кримінального кодексу України від 05.04.2001 р. № 2341-III [1]. Зокрема, вказана стаття передбачає таке формулювання: «... надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України» [1]. Можна також зробити висновок про ідентичне смислове навантаження вказаних елементів правових конструкцій.

Тобто, вкотре підкреслимо, що мовиться про єдину систему координат розвитку цього вектору правотворчої діяльності, починаючи з 1960 р. Якщо ж фокусувати власну увагу на діючому Кримінальному кодексі України від 05.04.2001 р. № 2341-III [1], то слід виділити деякі зміни на шляху генези інституту державної зради, у тому числі відносно предметної форми її прояву.

Власне, починаючи з 2001 р. відповідна стаття закону про кримінальну відповідальність тричі зазнавала коректив. Зокрема, ЗУ «Про внесення змін до Кримінального кодексу України» від 08.04.2014 р. № 1183-VII [35] було посилено санкцію за скоєння всіх форм державної зради. Встановлювалось, що за однойменні діяння має передбачатися покарання у вигляді позбавлення волі на строк від дванадцяти до п'ятнадцяти років [35]. Як відомо, до внесення цих змін санкція передбачала покарання позбавлення волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років [36]. Тобто, були вжиті заходи щодо посилення кримінальної відповідальності за скоєння будь-якої форми державної зради.

Наступним ЗУ «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини» від 07.10.2014 р. № 1689-VII [37] державна політика щодо посилення кримінальної відповідальності мала своє продовження. Передбачалося, що окрім наведеної вище зміни строків позбавлення волі суд міг конфіскувати майно винної (-их) особи (-іб). Вбачалося, такий крок мав би сприяти зниженню кількості випадків скоєння зазначеного протиправного діяння. Однак, як зауважувалось вище [4], вказаний намір ніяким чином позначитися на ситуації не зміг і відповідні тенденції мали іншу траєкторію руху.

Заключні корегування відповідних статей закону про кримінальну відповідальність мали місце вже під час повномасштабного вторгнення і зумовлені й продиктовані наслідками останнього. Насамперед, йдеться про згадані вище експоненційні темпи зростання випадків кількості саме цих правопорушень [2], [3] та усвідомлення потреби «жорсткого» й справедливого реагування з боку держави. Як очікуваний і закономірний наслідок, було прийнято ЗУ «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України в умовах дії режиму воєнного стану» від 03.03.2022 р. № 2113-IX [38]. Вказаним законодавчим документом було внесено дві фундаментальні зміни до існуючих правових засад. Перша стосувалася такої форми державної зради, як перехід на бік ворога. У довоєнній редакції мова йшла про перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту [39], натомість у згаданому законі йдеться лише про період збройного конфлікту [38]. Тобто, вказаний аспект перебуватиме поза межами нашої уваги з огляду на предметну форму дослідницького інтересу.

Однак, наведена й проаналізована новація носить юридико-технічний характер, адже інша коректива націлена безпосередньо на правовий режим воєнного стану. Зокрема, предметна стаття чинного закону про кримінальну відповідальність була доповнена частиною другою відповідно до якої санкція за будь-яку з форм державної зради під час дії однойменного правового режиму передбачає посилені міри впливу. А саме мова йде про позбавлення волі на строк п'ятнадцять років або довічним позбавленням волі, з конфіскацією майна [39]. Іншими словами, починаючи з 7 березня 2022 р. (дата набрання чинності ЗУ «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України в умовах дії режиму воєнного стану» від 03.03.2022 р. № 2113-IX [38]) під час дії правового режиму воєнного стану державна зрада у формі надання допомоги іноземним державам, іноземним організаціями або їх представникам в провадженні підривної діяльності проти України стала каратися за так звану посилену санкцією.

Саме такими характеристиками вирізняється інститут кримінальної відповідальності за вчинення державної зради у формі надання допомоги іноземним державам, іноземним організаціями або їх представникам в провадженні підривної діяльності проти України на сучасному державотворчому періоді. Й, відповідно, в межах зазначеної розробленої та санкціонованої кримінально-правової парадигми застосовуються певні механізми на прояви делінквентності за вказаною формою.

Поточний законотворчий етап, на тлі гострої уваги до злочинів проти основ національної безпеки України, супроводжується появою ініціатив із внесення коректив в аналізовану сферу правового регулювання. Наприклад, можна виділити Проект Закону про внесення змін до статті 111 Кримінального кодексу України щодо позбавлення громадянства України за державну зраду № 7452 від 09.06.2022 р. [40], Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо привіняння карності корупційних кримінальних правопорушень до державної зради на період воєнного стану в Україні № 9659 від 30.08.2023 р. [41] тощо. Іншими словами, здійснюється активний пошук шляхів подальшого удосконалення законодавства у цій сфері. Незалежно від дійсних намірів їх ініціаторів, такі заходи націлені на посилення різних граней оборонного потенціалу, економічної стійкості й суспільної єдності і консолідації зусиль задля протидії російській навалі.

Висновки. Підсумовуючи результати дослідження проблематики становлення інституту кримінальної відповідальності за вчинення державної зради в формі надання допомоги іноземним державам, іноземним організаціями або їх представникам у провадженні підривної діяльності проти України й визначення характерних аспектів наведеного прояву слід вказати наступне:

1. Питання скоєння правопорушень, які законом про кримінальну відповідальність класифікуються державою зрадою винятково гостро стоїть перед Україною в умовах триваючого повномасштабного вторгнення. З огляду на специфіку й потенційні наслідки, в коротко-, середньо- чи довгостроковій перспективах особливий інтерес представляє така форма державної зради, як надання допомоги іноземним державам, іноземним організаціями або їх представникам у провадженні підривної діяльності проти України.

Напрацюванню дієвих шляхів для мінімізації кількості випадків вчинення злочинів за вказаною формою обов'язково має передувати дослідження генези відповідного інституту на українських землях. Це забезпечить необхідну повноту й всебічність дослідження, сприятиме виявленню першопричин появи відповідних явищ і форм їх прояву, надасть змогу змістовно проаналізувати ряд критичних аспектів тощо.

2. Правове закріплення перших прообразів санкцій за державну зраду у формі надання допомоги іноземним державам на українських землях мало місце в «Судебнику великого князя Казимира» 1550 р., який діяв у певні історичні періоди. В подальшому питанням державної зради була присвячена увага у Литовських Статутах (1529, 1566, 1588 рр.) деякі із способів скоєння якої відповідають базовому розумінню аналізованої форми.

В період панування на українських землях викривлених і сплюндрованих владних формацій російського походження цій проблематиці була присвячена децю ширша увага. Результати таких правотворчих процесів було об'єктивовані у наступних документах: 1) Соборне Уложення від 1649 р., 2) Артикул воїнський 1715 р., 3) Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 р., 4) Кримінальне уложення 1903 р., 5) Положенням про злочини державні (контрреволюційні та особливо небезпечні для Союзу РСР, злочини проти порядку управління) від 25.02.1927 р. Попри дію цих документів на українських землях вимушено доводиться констатувати часті факти юридичних інсинуацій на політичній, діловій, особистісній й інших основах порушуючи права громадян, шляхом некваліфікованого застосування відповідних норм, а також умисних фальсифікацій кримінальних проваджень.

Із позиції реалізації й захисту саме українських інтересів, у контексті окресленого вектору уваги, вагоме значення мають такі акти: 1) Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р. (виділялись такі форми державної зради: а) зрада; б) збещення або вбивство послів; в) фальшування грамот, печаток, грошей тощо) [30, с. 28]; 2) Постанова Тимчасового уряду «Про вжиття заходів проти осіб, що загрожують обороні держави, її внутрішній безпеці та завоюванням революції 1917 року» від 02.08.1917 р. (у якій цьому питанню, в загальних обрисах, була присвячена увага, без конкретизації форм реалізації); 3) КК УРСР (1922, 1927, 1960 рр.). КК УРСР (1922 р.) передбачав відповідальність за скоєння будь-яких типів шпигунських заходів і взаємодію з іноземними країнами задля схилення їх до збройного втручання у внутрішні справи. КК УРСР (1927 р.) містив норми про відповідальність за зраду інтересів держави, без

конкретизації форм. У КК УРСР (1960 р.) проблематиці державної зради й формам її реалізації присвячена ширша та істотна увага. Зокрема, визначено поняття самої «державної зради» та перераховані форми її реалізації, які, фактично, відповідають сучасному розумінню.

В період юридичної дії чинного на сьогоднішній закон про кримінальну відповідальність тричі вносилися корективи націлені посилити вплив за скоєння однойменних правопорушень (1) зростання показника мінімального строку покарання у вигляді позбавлення волі (з 2014 р.); 2) у якості покарання окрім обов'язкового позбавлення волі суд почав мати право конфіскувати майно винної (-их) особи (-ів)) (з 2014 р.); 3) істотне посилення санкційного інструменту, а саме під час дії правового режиму воєнного стану позбавлення волі на строк п'ятнадцять років або довічним позбавленням волі, з конфіскацією майна (з 7 березня 2022 р.).

Сучасний правотворчий етап вирізняється активним пошуком шляхів внесення коректив в аналізовану сферу. На тлі гострої уваги до злочинів проти основ національної безпеки України такі заходи націлені на посилення різних граней оборонного потенціалу, економічної стійкості й суспільної єдності і консолідації зусиль для протидії існуючим загрозам.

3.Проблематика ретроспективи інституту державної зради у формі надання допомоги іноземним державам, іноземним організаціями або їх представникам у провадженні підривної діяльності проти України з огляду на її виняткову гостроту потребує подальшого вивчення. Наступні отримані результати можна буде використати для змістовної розробки різних аспектів цієї тематики, наростивши грані й посиливши дослідницький потенціал останньої.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III // База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

2. Офіс Генерального прокурора. *Веб-портал: Офіс Генерального прокурора*. 2024. URL: <https://www.gp.gov.ua/>.

3. Моїсеєнко В. В Україні кратно зріс відсоток особливо тяжких злочинів. *Веб-портал: COMMENTS.UA*. 2023. URL: <https://society.comments.ua/ua/news/crime/v-ukraini-kratno-zris-vidsotok-osobливо-tyazhkih-zlochiviv-708713.html>.

4. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі (січень–грудень 2013 р.). *Веб-портал: Офіс Генерального прокурора*. 2024. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/prozareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultativih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.

5. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

6. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII // База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.

7. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 14 вересня 2020 р. № 392/2020 // База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#n12>.

8. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію інформаційної безпеки»: Указ Президента України від 11 серпня 2021 р. № 347/2021 // База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text>.

9. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 серпня 2021 року «Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року»: Указ Президента України від 11 серпня 2021 р. № 347/2021 // База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2021#Text>.

10. Навроцький В. О. Кримінальне право України. Особлива частина: курс лекцій. Київ : Т-во «Знання» : КОО. 2000. 771 с.

11. Кончук Н. С. Суб'єкт складу злочину-державна зрада. *Європейські перспективи*. 2016. Вип. 2. С. 58–62.

12. Кончук Н. С. Кримінальна відповідальність за державну зраду : дис. ... канд. юрид. наук : д-р філософії за спец. 081 – Право. Львів. 2018. 218 с.

13. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : монографія. Київ : Юрисконсульт. 2006. 1048 с.

14. Хилюк С. В. Наука кримінального права України (особлива частина) характерні риси та перспективи розвитку. *Життя і право*. 2005. № 3. С. 45–50.
15. Левчук-Микитюк А. О. Генезис кримінально-правової протидії державній зраді в Україні. *Історико-правовий часопис*. 2019. № 1. С. 121–127.
16. Луценко Ю. В., Мозговий В. В. Генезис розвитку кримінальної відповідальності за державну зраду на теренах України. *Європейські перспективи*. 2016. Вип. 2. С. 75–80.
17. Матвійчук В. К. Історія розвитку кримінального законодавства стосовно злочинів проти основ національної безпеки. *Юридична наука*. 2011. № 3. С. 139–151.
18. Сергієвський К. С. Генеза вітчизняного законодавства про кримінальну відповідальність за державну зраду. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2019. № 37. С. 168–184.
19. Черняк Р. А. Кримінальна відповідальність за державну зраду, вчинену в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2023. № 64. С. 120–125.
20. Пономаренко Л. (переклад і упорядкування) Руська правда. *Веб-портал: ReadUkrainianBooks.com*. 2022. URL: <https://readukrainianbooks.com/4124-ruska-pravda-ljubov-ponomarenko.html>.
21. Ковальова С. Г. Судебник великого князя Казимира Ягайловича : монографія. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили. 2009. 112 с.
22. Нагорна О. О., Довгалюк Ю. М. Актуальність сучасного викладу норми про державну зраду. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 5. С. 341–346
23. Зайцев О. В. Історичні фактори соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за державну зраду в Україні (XI–XVIII ст.). *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2016. Вип. 1. С. 104–115.
24. Рогожин А. Й. Історія держави і права України. Част. 1: підручн. для юрид. вищих навч. закладів і фак.: у 2 ч. Київ : ІнЮре. 1996. 368 с.
25. Ківалов С. В., Музиченко П. П., Панькова А. Д. Статути Великого князівства Литовського: у 3 т. Том III. Статут Великого князівства Литовського 1588 року: у 2 кн. Кн. 1. Одеса : Юридична література. 2004. 672 с.
26. Козланюк В. К. «Ображеніе маестату и зрада Речи Посполитой» як державний злочин за нормами Статутів Великого князівства Литовського. *Правове життя сучасної України: у 2 т.: матер. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 травня 2019 р.) / відп. ред. Г. О. Ульянова. Одеса : ВД «Гельветика»*. 2019. Т. 1. С. 178–181.
27. Горобець В. М. Соборне Уложення 1649. *Веб-портал: Інститут історії України. Національна академія наук України*. 2024. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Soborne_ulozhennia_1649.
28. Іванов В. М. Історія держави і права України: навч. посібн. Київ : Атіка. 2003. 416 с.
29. Шемшученко Ю. С., Вислобоков К. А., Мироненко О. М., Усенко І. Б. та ін. Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р. НАН України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Київ. 1997. 547 с.
30. Мироненко О. М. Пам'ятки політико-правової культури України: Права, за якими судиться малоросійський народ 1743. С. 28.
31. Терлюк І. Я. Огляд історії кримінального права України: навч. посібн. Львів : Ліга-Прес. 2007. 92 с.
32. Михайленко П. П. Боротьба зі злочинністю в Українській ССР: в 2 т. Київ : Вища школа. 1966. Т. 1. 1917–1925 рр. 832 с.
33. Ільницька С. Історія становлення законодавства про кримінально-правову охорону конституційного ладу України. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2013. Вип. 58. С. 289–295.
34. Кримінальний кодекс України: Закон від 28 грудня 1960 р. № 2001-05 // База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2001-05#Text> (втрапила чинність).
35. Про внесення змін до Кримінального кодексу України: Закон України від 8 квітня 2014 р. № 1183-VII // База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1183-18#n15>.

36. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III // База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/ed20140328#Text> (у редакції від 28 березня 2014 р.) (втратив чинність).

37. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини: Закон України від 7 жовтня 2014 р. № 1689-VII // База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1689-18#n11>.

38. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України в умовах дії режиму воєнного стану: Закон України від 3 березня 2022 р. № 2113-IX // База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2113-20#n7>.

39. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III // База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/ed20140328#Text> (у редакції від 5 січня 2022 р.) (втратив чинність).

40. Проект Закону про внесення змін до статті 111 Кримінального кодексу України щодо позбавлення громадянства України за державну зраду: Проект закону № 7452 від 9 червня 2022 р. Веб-портал: Верховна Рада України. 2022. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39776>.

41. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо прирівняння карності корупційних кримінальних правопорушень до державної зради на період воєнного стану в Україні: Проект закону № 9659 від 30 серпня 2023 р. Веб-портал: Верховна Рада України. 2023. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42634>.